

XVIII–XIX. SZÁZADI VISELETADATOK SOMOGYBÓL

(A NŐI VÁSZONÖLTÖZETET ALKOTÓ ÉS KIEGÉSZÍTŐ DARABOKRA VONATKOZÓ FELJEGYZÉSEK ÉS AZOK TÁRGYI MEGFELELŐI)

Dunántúlon, népviseletében gyári anyagokat legkésőbb alkalmazó vidékek egyike Somogy megye, s elsősorban Belső-Somogy, Dráva mente és Zselic paraszti lakossága. Ezért a somogyi viseletkutatás egyik legfontosabb kérdése éppen a főképp vászonból álló jobbágyparaszti ruházat mibenléte, valamint azon viseletdaraboké, melyeket paraszti használatra kismesterek: szűcsök, szűrszabók, kalaposok, bocskorosok, csizmadiák készítettek. Ez utóbbiakkal ehelyütt nem foglalkozunk.

A XVIII. század végi, XIX. század eleji források már hírt adtak olyan viseletdarabokról, melyek későbbi tárgyi megfelelői vagy régi grafikákon, festményeken, fotókon való megörökítései múzeumokban megtalálhatók, esetleg még gyűjtéssel fellelhetők. Minthogy a források jelentős részét utazók írták, főképp a nagyon díszes népviseleti darabokat (cifraszűr, cifrabunda), részint a különleges formájú ruhadarabokat (pl. a sokszorosan hajtogatott vászonkendőből az arcot beárnyékoló „pacsa” típusú női fejkendő), részint pedig a számukra egészen primitívnek tűnő öltözeteket pl. házivászon ing, gatyá, pöntöl, csimbókós haj) emelték ki. A levéltári források (periratok, inventáriumok, konvenciók levelek) részletesebb leírás nélkül leginkább a pénzben kifejezhető értékeket vették sorra, az érték-mérő vonásokat emelték ki, és úgy hivatkoztak rájuk, mint általánosan ismert dolgokra. Így e leltárakból sokszor még nehezebb valamit kideríteni.

Szemponyunkból most elsődlegesen azt a legfontosabb sorraenni, milyen házivászon viseletdarabokról kapunk híradást a XVIII. század végéről, a XIX. század elejéről, s mi ezek magyarázata későbbi analógiák alapján.

1. NŐI FEJKENDŐK

a) „Pacsa”-típusú, nagyméretű fejkendő

Taucher Ágoston bencés szerzetes kézíratos latinnyelvű dél-somogyi útinaplójában 1781-ből a követke-

ző megjegyzést találjuk: „Gyékenyes falu . . . arról nevezetes, hogy ott az asszonyok valahányszor a nyílvanosság elé lépnek, nem a hideg miatt, hanem bevett szokás folytán vászonkendővel fődik el arcukat, azt (t. i. a kendőt) kezükben tartván”. Ez a megjegyzés többféle szabású és formájú vászon fejrevalót jelenthet. J. B. von Vitali 1828-ból már pontosabban tudósít a Rinya és a Dráva mentéről.² „Ott ünnepnapon is valamint köznapon kizárólag fehér vászonba öltöznek. Fejére a nő egy fehér vászonruhát tesz és azt úgy tudja elrendezni, hogy a kötés a homlok fölött kiálljon és beárnyékolja az arcot, amiből csak a száj, orr és szemek maradnak kendőzetlenül.” Csorba József 1837-ben így ír a Dráva mente női fejviseletéről:³ „. . . ünnepnap nagy fehér kendőt szorgalmasan összeillesztgetve a homlok felett előre szélesen púposítva csak pongyolán használják . . .”

Ez az arcot beárnyékoló nagyméretű, kimódoltan hajtogatott vászonkendő fontos része volt a Veszprém, Zala, Somogy megyei női viseletnek a XVIII. században és a XIX. század elején. Legtovább a Dunántúl DNY-i felén maradt fenn. Gönczi Ferenc részletesen ismertette az abrosz méretű négyszegletes (7/4 rőf vagy 9 fertály) fehér pergálból hajtogatott hetési „pacsa” összeillesztési módját, melynek 20 mozzanatát ábrázolta is.⁴ Jankó János a Balaton mellékén a XIX. század végén már csak szóbeli emlékét lelte fel a kendőfélnék, de Csökölyből az Ezredéves kiállításra még vásárolt ilyen. Raksányi Lajos festőművész és rajztanár az 1930-as években viseletet rajzolgatása közben rábukkant Csurgón egy vászonból való, sálalakú vászonkendőre, melyet úgy tettek fel, hogy árnyékolta az arcot. (1/1 kép.) A kendőt úgy terítették a fejre, hogy a közepe legyen a fej tetején, az elől levő jobb oldali sarkát a homlok bal, a bal oldali sarkát a jobb oldalához illesztették, s az így háromrétegű vásznat a fej tetején annyira vetették csak hátra, hogy az elől árnyékoló vessen az arcra. Ez nem ünnepi darab volt, a mezőre járt ki az 1920-as években ilyen fejfedővel egy idős asszony.⁶ Gönczi Ferenc a pacsa típusú keszke-

1. A. TAUCHER., *Intinerarium Peregrini iter in Venitas susceptum. Anno 1781.* Kézirat a Szt. Benedek rend pannonhalmi főkönyvtárában. B. J. 254/6.
2. J. B. von VITALI., *Die Bewohner des Simigher Komitats in Ungarn.* Iris 1828. 83. Közli KRESZ M., *Magyar parasztviselet 1820–67.* Bp. 1958. 119.
3. SZAKÁCSI CSORBA J., *Somogy vármegye ismertetése.* Pest, 1857. 91.

4. GÖNCZI F., *Göcsej és kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése.* Kaposvár 1914. 385–91.
5. DR. JANKÓ J., *A balatonmelléki lakosság néprajza.* Budapest 1902. 222.
6. RAKSÁNYI L., *Somogyi népviseleti gyűjtés 1939–40.* RRM A: 1211.

1/1. kép. Vászokendőből hajtogatott női fejedő Csurgón. Raksányi Lajos rajza alapján. – Bild 1/1. Aus Leinwandtuch zusammengefaltete weibliche Haube in Csurgó. Nach einer Zeichnung von Lajos Raksányi.

nőnek a fej tetején keménypapírral, Jankó János nád- vagy cirokszállal történő rögzítését írta le.

Gönyey Sándor összhangban a Csurgóról említett fenti változattal, Nagybjomból szintén hosszúkás (másfél méter hosszú, 75 cm széles), törülköző méretű vászonból hajtogatott kendőfélet írt le, melynek első széle egészen a homlok fölé került. A kendő hajtását elől ún. „kendőpálca” tartotta szilárdan, szélei kétoldalt be voltak hajtva. Hajtogatásáról nem ad részleteket. Elnevezése, a „hátravető” arra utal, hogy élt itt is a környéken a „félrevető” is, mely azonos szabású, de másképpen helyezték a fejre. Nem hátrafelé, hanem előre a vállra helyezték a végeit.⁷ Csurgón is emlegették a „hátravetőt” (1. kép), mint a „kisruha” elődjét, azaz 1870 előtt általános viseletet. Menyecske kortól (ez cifra szélű) egész öreg korban is (tisza fehér) vették fel. Rajta az ujjnyi keskeny szöttes dísz 35 éves korig pirosas, ezután kék, 40 éves kortól fehér színű. Csurgón és környékén, Somogyudvarhelyen, Szentkirályon is ismerték, de eltérés volt a felhelyezésében.

Utoljára hozzuk az eddig ismert legkorábbi adatot, Bél Mátyásét, aki 1730 körül a Nagyberek horvát asz-

szonyainak legfelső, tehát látható fejedőjét ilyennek látta: „... a nők vászonszalagokkal (?) úgy kötik be a fejüket, hogy abból a szemén, szájon, orron és az arc kis részén kívül semmi sem látható.”⁸ A vászonzalag megfogalmazás vászonkendő helyett téves, bár elképzelhető, hogy a többrétűen hajtogatott kendőt szabott szalagokból levő fejdísznek nézték. Hossz József ismerve ezt az adatot, 1960 körül utána érdeklődött Somogyzentpálon. Babodi Sándorné emlékezett arra, hogy 1910 körül látta Hodorics Mártonné, akkor már nagyon idős asszonyt ilyen fejviseletben, de az nem szalagokból, hanem vászonkendőből készült.⁹

Érdekes Bél Mátyásnak az a megjegyzése is, hogy hasonló a Nagyberekben élő magyar és horvát lakosok viselete, amit e különlegesen használt kendőnek a megléte is bizonyít. Az eddigi adatokból és az egykori ábrázolásokból úgy tűnik, hogy e kendőt nem díszítették.

A Rippl-Rónai Múzeumban nincs olyan kb. négyzet alakú és abroszméretű vászonkendő, illetve nagyobb törülköző méretű és formájú kendő, melynek ilyenfajta használatáról tudnánk.

b) Törülköző formájú és méretű női fejkendő,

melyet fejen át a vállra előrevetve viseltek.

Csorba a fentebb idézett helyen egy másik fajta kendőviseletet is említ¹⁰ „... a Dráva szélén shawl forma, önmaguk szötte kendőt is hordanak a fejükön.” Ez az említett textilja szép számmal van képviselve múzeumi gyűjteményeinkben Kaposváron és Csurgón.

Idős parasztasszonyok az 1920–30-as években elvéve – templomban – még viselték kontyukra borítva a vászontól való kendőt, de csak református községekben. Valószínűleg a XVIII. században kisnemesek asszonyai is viselték még. Ezt mutathatja az 1762. évből Thulmon Pálné inventáriumából a viselőruhák között felsorolt „egy vörös pamukos hosszú kendő”.¹¹ Finomabb változatában is van példa 1758-ból Sárközi Jánosné hagyatékából 1 db gyolcs „takarító”.¹² „Hosszi és rövid kendő” kifejezés szerepel egy 1852. évi paraszti inventáriumban; szemben az egyértelmű „törülközőkendő” megjelölésű darabokkal, az előbbieik sálformájú női fejedők lehettek.¹³

A fejrevalónak a XX. században is meglévő tárgyi emlékei „kisruha” (Csurgó és környéke, Gyékényes, Somogyudvarhely), „főrevető”, „félrevető” (Csököly, Nagykorpád) „főrevető” (pl. Szena), „férevető”, „átalvető” (Szabás) „kendő” vagy „kontykendő” (Somogyiszob) neveken fordulnak elő. A fejkendő megjelölése egyébként „keszkenő” Somogy megyében, a törülközőre értik elsősorban a „kendő” elnevezést. A legtovább Csökölyben viselték e ruhadarabot, ez ab-

7. DR. GÖNYEY S., Muskáltili. Az Iparművészet melléklete. 1937. 35–41.

8. M. BÉL., Comitatus Simighiensis. Magyar Nemzeti Múzeum kézirattára. Fol. lat. 1770.

9. BÉL M. írását értékeli és idézi: DR. HOSSZ J., Somogyzentpál monográfiája. Kézirat 1965. RRM A: 970. Viselet fejezet.

10. CSORBA 1857. 91.

11. SML Inventaria nobiles 1762. Gomba.

12. SML Inv. nobiles 1758. Pusztakorpád.

13. SML Igali cs. kir. járás iratai 1852(1–102) 2–3. sz. P. Pozsár József hagyatéka Szentgáloskér.

ból is látszik, hogy itt a főre- és férevető szavak mellett ismerték még a 30-as években is a rövidebbre sikerült darabokra a „kisruha”, a hosszabbakra a „hoszszúruha” szavakat is. A fiatalasszonyok kisruhája pamutvászonból készült, a végein színes (piros-kék) szöttesdíszítéssel, aszúrozással, „siprikolással”, fehér horgolt vagy gyári csipkével. Az idősebb asszonyok gyász férevetőjén sötétkék, vagy sárga vagy fehér szöttescsík díszlett, volt díszítetlen is. Anyaga sok községben lenvászón.¹⁴

Tudomásunk szerint egyedül a csökölyiek helyezték a fejrevetőt egészen a homlok fölé (I/I. tábla), más községek asszonyai inkább a konty szarvára, illetve a fodros-csipkés fejkötőnek a fejbúbra eső, ún. káplijára tűzték a közepét, és előre a vállukra terítették a végeit.

Csak ünnepen, templomba vették fel, az asszonyok fejének fedettségét jelezte, mert a kontynak önmagában nincs ilyen jelentése.

A XX. század elejétől fiatal asszonyok esetében már általánosabb volt a csipkéből való sálformájú, ún. „takarító”, anyaga szerint „tilángli”. Vidékenként más-más kontyra-, illetve vállrahelyezési módjai ismeretesek. Rövidebb formája, a „kisruha” terjedt el Csurgónagymartonban, Csurgón, Alsokon, Somogyudvarhelyen, de ez is téglalap alakú, mint vászon elődje. A Zselicben és Belső-Somogy más részein olyan hosszú változatai voltak, hogy az övnél is lejjebb ért a két végük. (I/III. tábla, IV/II. t.) Feceks István nagykorpádi református lelkész ezt írta használatáról:

„Egész a világháború (az első) kitéréséig »takarító« nélkül elmenni a templomba nemcsak illetlenség, hanem egyenesen szemérmelenség számba ment a fiatalasszony részéről a nép szemében. Viszont mulatságban, lakodalomban vagy éppen kocsmában megjeleni benne vétek és bűn volt. Tehát az ünnepélyesség és a tisztesség kifejezése volt...” (Nagykorpád 1935)¹⁵

Néhány községben csak az vette fel, akinek még nem volt gyermeke, azaz az újasszonyok (Csurgónagymarton), másutt minden fiatalasszony viselte. Szegényebbek mollból, sifonból, gézszzerű anyagból is varrták.

Volt, ahol az idős asszonyok és gyászolók félrevetője vászon volt még a XX. század elején is (I/I. tábla) (Csököly, Somogyszob), a fiatalasszonyoké csipke

vagy sifon. Iparosok asszonyai fekete csipke sálszerű fejedőt hordtak a századfordulón, de ez az úri viseletből származott.¹⁶

A „takarító” és „férevető” kifejezés Baranyában is ismert éppúgy, mint a vele kapcsolatos kendőféle is.¹⁷

A vászon „férevetők”, kisruhák szélén levő díszítés is mutatja reprezentatív jellegüket. A két keskenyebbik végén levő szöttesdísz a törülközőkére emlékeztet, bár az ünnepi törülközőkön szélesebb színes csík is előfordult. Az ünnepi jelleget hangsúlyozta a kézi horgolás vagy gyári csipke a végeken. A szött csíkok ún. „főszödékes” technikával készültek. Ritkább, ha kézi varrással utánoznak szöttesmintát.¹⁸ Kizárólag templomban viselték ünnepen. Egyik fő alkalom reformátusoknál a nagypénteki istentisztelet volt. Csökölyben nagypéntek délután templomi alkalmon kívül sáfránnyal sárgított, esetleg sárga díszű „férevetőt” vettek fel.

A fehér vászon kendőfélék viselete legtovább – mint a többi vászon felsőruha darabé is – a fehér gyászban, illetve az ún. nagypénteki gyónó ruházatban maradt fenn. Volt, ahol a kontyra csak fejrevető jött (Somogyszob, Csurgó), másutt fejkendő is, melyet az áll alatt kötöttek meg (Csököly, Szenna, Szilvásszentmárton). A sálformájú vászonkedőkkel kapcsolatos megkötési mód volt télen a belső-somogyi asszonyoknál a betekerőzés. A nagybajomi nők pl. a kendő szárait alul az áll alatt keresztbe vetve, a végeit a fejbúbon kötötték meg.

c) Kisebb-nagyobb méretű „fejkeszkenők”

A nem vászonból való színes és fehér fejrevaló kendők XIX. századi használatára bőségesen vannak adatok. Egy 1809-es összeírásban, Mikli Bözsi ládájában talált rablott holmik között a következőket találták: „fekete selyem keszkenőt, kék és vörös szélűt, nagy török keszkenőt, nagy virágokkal, pamuk szita hímű keszkenőt, fehér új marotin keszkenőt, két új ... és két avét patyolat fejrevalót...”¹⁹

Joggal tehető fel, hogy a fent jelzett rablott ruhafélék között nemcsak paraszti használatú darabok is szerepelhettek. A már idézett szentgáloskéri módos Pozsár József-féle hagyatékban 1851-ben szintén előfordulnak nem vászon alapanyagú fejkendő.²⁰ „A viselt fekete keszkenő, olajszín keszkenő kisebb és na-

14. A férevetőkre vonatkozó adatok nagyjából saját gyűjtésűek. Adatközlők: Zóka Peti Lidia volt szegényparaszt (sz. 1900) ref. Szenna; Illés Mihály volt kisparaszt (sz. 1922) ref. Csököly; özv. Kiss Lajosné Nagy Vajda Katalin volt középparaszt (sz. 1905) ref. Csököly, özv. Cserti Jánosné Kis Katalin volt középparaszt (sz. 1901) ev. és Kovács Andrásné Tóth Ilona volt nagygazda (sz. 1895) ref. Csurgónagymarton; Mitnyek Mihályné volt szegényparaszt (sz. 1907) ev. Pogányszentpéter; Kálmán Mártonné volt nagygazda (sz. 1906) ref. Somogyudvarhely; Horváth Józsefné Kis Gyura Erzsébet volt szegényparaszt (sz. 1893) ref. Somogyszob.

15. Gönczi Ferencnek írt levél részlete 1935. Egy mollból levő csurgónagymartoni „kisruha” (RRM 75.27.1.) mérete 127x60 cm; egy somogyudvarhelyi „kis-

ruha”, illetve „takarító” mérete 151x89 cm, anyaga gyári csipke (RRM 74.18.8.)

16. Farkas Imréné Patkó Ida (sz. 1919) kaposvári lakos közlése. A szőbanforgó darab mérete 37x125 cm. (RRM 77.31.3.)

17. ZENTAI J., JPM 1969–70. 241–3.

18. Szöttesminták hímzéssel, színes fonállal történő utánzására, illetve szöttesdíszek kézi varrással történő kiegészítésére a Buzsák és környéki horvát eredetű lakosság ünnepi női ingein, párnávegein és gyermekágyas lepedőin vannak példák. (KERÉKGYÁRTÓ A.–KNÉZY J., SMK 2. 1975. Kaposvár, 117–135.)

19. GÖNCZI F., Eth. 53/1942/234.

20. SML Igalí cs. kir. járás iratai 1852. Szentgáloskér.

I/1. tábla. Csökölyi asszonyok fehér gyászban. Korniss Péter felvétele, rekonstrukció. – Tafel I/1. Weiber von Csököly in weisser Trauer. Die Aufnahme ist von Péter Korniss, eine Rekonstruktion.

I/II. tábla. Idős kutas református asszony templomi öltözékben 1910 körül. Az RRM állandó kiállításában. Gözsyné Majláth Erzsébet felvétele. – Tafel I/II. Eine alte reformierte Frau von Kutas in Kirchentracht um 1910. In der ständigen Ausstellung des RRM. Aufnahme von Frau Erzsébet Gözsy.

I/III. tábla. Csökölyi fiatalasszonyok templomi öltözékben az 1920-as években. Gönyey S. felvétele. RRM F: 7218. – Tafel I/III. Junge Weiber von Csököly in Kirchentracht in den 1920-er Jahren. Aufnahme von Sándor Gönyey. RRM F: 7218.

gyobb . . . 1 nagy perkál vörös keszkenyő, 1 ujj Bétsi piros keszkenyő, 1 ujj zselin vörös keszkenyő, 1 avet zöld keszkenyő, 1 tobákszín keszkenyő, 1 fehér fodros keszkenyő, 1 ujj kék keszkenyő." Ugyanakkor még a szegényebb német lakosoknál is viseltek vászon fejkendőt is, pl. két miki zselléraszony ruhái közt is felsorolják: Stucker Istvánné, Scholl Rozália²¹ 1853-ban 4 igen elavult parasztkendőt, 12 elviselt keszkenőt, Schal Éva²² 2 „avét” parasztkendő mellett 6 félviselt keszkenőt hagyott hátra (a „kendő” téglalap formájú lehetett).

Voltak olyan vidékek, ahol a lányoknak fedetlen fővel kellett járniuk akár milyen hidegben is. Erre Nagybajomban emlékeztek még az 1930-as években.²³ Egy nagyatádi cselédlány, Szabó Anna 1854-ben hátrahagyott javai ezt látszanak igazolni.²⁴ Az igen részletes jegyzék még a viselt fehér zsebkendő is megemlíti, vállkendőt („nyakkendő”) hetet is felsorol, de fejrevaló keszkenőt nem. E tekintetben nem volt mindenütt ilyen szigorú a szokás, csak a templomban nem volt szabad fedett fejjel megjelenniük a lányoknak. Somogyszentpálon a dékánnak a tisztéhez tartozott az is, hogy a magukról elfeledkező, azaz bekötött fejű lányok fejről lehuzogassa a fejkendőt.²⁵

A fejkendő viselésében a fiatalasszonyok, lányok kezdték el a finomabb és a színesebb anyagúakat előnyben részesíteni: a feketét²⁶ és pirosat („török”, később „bécsi” elnevezésű) és a kékfestőt, az utóbbit

1/2. kép. Pacsa viselet Veszprém vidékén Békessi-Heimbucher Paraszt asszony Veszprém vidékéről című képe alapján. — Bild 1/2. Tracht „Pacsa” in der Gegend von Veszprém, nach dem Gemälde Békessi-Heimbucher Bäuerin von der Gegend Veszprém's.

1/3. kép. „Hátravető” Csurgón és környékén a XIX. sz. második felében. Régi fényképek alapján. — Bild 1/3. „Rückwerfer” in csurgó und Umgebung in der zweiten Hälfte des XIX-ten Jahrhunderts. Nach alten Photographien.

inkább hétköznap. Jankó János jól rögzítette azt a folyamatot a Balaton mellékéről, hogyan történt az átváltás a fehér vászon fejkendőről a színes kartonra:²⁷ „. . . a lányok otthon hajadonfőtt jártak s csak, ha valahová mentek, kötötték be fejüket fehér kendővel, később ezt a fehér vászon keszkenőt megfőstötték mustárra (Tapolcán híres festőmesterek voltak), s ezt a főstött kendőt könnyebben kiszorította a gyári karton.”

Egyes községekben a vászonról más anyagúakra való átváltás egyben a színesedést is jelentette. Pl. Nagybajomban a menyecskék fejkendője a XX. szá-

21. SML Nagyatádi cs. kir. járás közjegyzőségi iratai, Míke 1853. 2. tok 97. irat.

22. SML Nagyatádi cs. kir. járás, Míke 1853.

23. GÖNYEY S. gyűjtése EA 5374.

24. SML Nagyatádi cs. kir. járás Atád 1854. 2. tok 315. irat.

25. DR. HOSS J. szíves közlése a tótszentpáli História Domus adataiból.

26. Országos jelenség vö. Gáborján A., Magyar népviseletek Budapest 1969. 11.

27. JANKÓ 1902, 228.

zad elején ünnepen fekete vagy más színű selyem, hétköznap kékfestő.²⁸

De Kutason az ünnepi fejkendő a XX. század elején még finomabb, fehérített vászonkendő, melyet úgy kötöttek meg az áll alatt, hogy két hajtást tettek a fül mellett. Az 1910–20-as években már csipke- vagy mollkendő váltotta fel, de ünnepen a színe fehér maradt.²⁹ (I/II. tábla.)

d) Konty, fejkötő, pártá

A pártá, mint a lányok fejdíszé, lányságuk szimbóluma, a konty és fejkötő, mint asszonyi voltak jele került a nők fejére. A jelenlegi adatok alapján úgy tűnik, a többi ruhadarabnál díszesebbek, színesebbek voltak, s a divatváltozásoknak jobban ki voltak téve.

A pártát a XVIII. században falusi szatócsok is árusították,³¹ s ezért tűnik valószínűnek, hogy ezeket a pártákat nemcsak házilag készítették. Egy 1975 őszén történt leletmentés során Tab régi, 1755-ben épült katolikus temploma mellett egy kb. XVIII. század végi pártá maradványait találták meg, mely kissé megvastagodott homlokkötő formájú, alapja kendervászon, melyre fémszálas hímzés, fémlemezkek, kék gyöngyök voltak ráillesztve, s hátul selyemszalaggal kötődött. Az a tény, hogy a lelet közel került a templomhoz, azt sejteti, hogy nemesi viseletről lehet szó, de homlokkötős megoldású párták a jobbágyság körében is elterjedtek.

Még 1857-ből is tudunk a pártá ünnepi viseletéről a belső-somogyi református falvakban, ahol a lányok „vasárnap különféle pántlikával, szalaggal ékesítve pártát tesznek a fejükre, a fiatalabbak hordoznak még bársony homlokkötőt is,”³³ melyet az 1830-as években pintlinek is neveztek.³⁴

Hogy a pártá formája másutt másféle is lehetett, és nem homlokkötős, azt egy 1850 körüli, meglevő színes menyasszonyi koszorú (Csurgónagymarton) formájából és díszítéséből gondoljuk (RRM. 66.189.3. lt. sz.). Ez drótpántra szerelt színes művirágokból áll, felfelé szélesedő, karéjos tetejű.

Mind a lányok pártájára, mind az asszonyok kontyára, fejkötőjére igen szűkszavúak azok a feljegyzések, melyek a XIX. század közepéről valók.

Kétségtelen, hogy az asszonyi állapotot jelző fejdísz a konty vagy fejkötő, szemben az időnként és különböző célokból rákötött, rátett kendőféllel, leginkább

a módosságot, rangot vagy épp a szegénységet mutató darabokhoz tartozott (mint pl. a bundafélék is). Új anyagok megjelenése elsőképp a kontyokat módosítja, színesíti. A mindennapi konty általában egyszerűbb formájú, egyszerűbb anyagú, mint az ünnepi. Általában a fejkötőknek, kontyoknak csak bizonyos részei készülhettek házivászonból, nagyjából gyári, azaz bolti finomabb és sokszor színes anyagokból. Különösen áll ez az ünnepi asszony-fejdíszekre.

Ezt látszanak igazolni a korábbi leírások is. Csorba a Dráva menti asszonyok kontyáról írta:³⁵ „a menyecskéknél fején látni fejkötőt – káplít fekete selymekendővel körülkötve, miről többnyire szalagok csüngenek.” Részletesebb, de homályosabb is a Vasárnapi Újság 1862. évi leírása.³⁶ „Hosszúkás, háromszögletű konty ez, mely rózsaszín szövettel van behúzza, és erre átlátszó csipke feszítve. Ezen kontyot kikerülve, a fejet fekete selymekendővel bekötik, melynek végei a homlok felett két nagy csokrot képeznek.” Molnár István 1859-ben a Dél-Zselic „Szigetvidék” asszonyainak színes, szalagokkal ékes nagyméretű „konty”-áról mesél elismerőleg.³⁷

A megye legtöbb községében az asszonyok többnyire fekete selyem- vagy klottkendőből hátrakötött kontyot viseltek.

Ez a típus elterjedt a Külső-Somogy, Kapos mente, Balaton mellék, Nagyberek, Kis-Balaton körzete csaknem minden katolikus községében, Külső-Somogyban és a Balaton mellékén még a református falvakban is, a Dráva mellett Babócsától Berzencéig katolikus helységeiben, Belső-Somogy centrális részein katolikus (Nagyatád), vagy vegyes vallású helyek némelyikében (Lábod, Csököly) katolikusoknál (2. sz. kép).³⁸ Ez a kendőből kötött kontyféle nagy változatosságot mutat. A Csorba-féle leírással csaknem teljesen megegyezik a csökölyi katolikusoké, melyet kb. 1910-ig viseltek. Az ún. káplli fekete kendő megkötésével készült, melynek hátsó kötésébe fehér fűzöt, rózsaszín, piros, égszínkék szalagot fűztek. Ez alá a haját karikásan fonták meg elöl kétoldalt választva, két fonatba megfonva, és a fej búbjára koszorú alakban felfűzték, a hajkontyra fehér sifon „fejkötőt” kötöttek, melynek csipke széle a rátett fekete káplli alól kilátszott.³⁹ A kendőből kötött kontyot különbözőképpen merevítették, vagy hogy a kendő szebben álljon, vagy a hajkonty tűnjön nagyobbak. A papírmerevítőre rendszerint sifonsapka

28. GÖNYEY S. gyűjtése EA 5374. 119.

29. Saját tárgy- és adatgyűjtések 1964–65. Adatközlő: Tóth Józsefné volt nagygazda (sz. 1908) ref. Kutas.

30. KNÉZY J., A fehér gyász. In: Rügyek. Kaposvár 1972. 152–8.

31. DR. KANYAR J., Harminc nemzedék vallomása Somogyról. Kaposvár 1969. 123. 1775. évi közgyűlési jegyzőkönyvet idéz.

32. Zalánfi Judit és Bajókné S. Mária leletmentése 1975. (Ltsz. 75.78.1.) H: 15 és 11 cm; Ø: 3 cm két darabban van.

33. Csorba 1857. 91.

34. Nefelejts 1861. 11. sz. 129.

35. UJVÁRINÉ KERÉKGYÁRTÓ A., A magyar női haj- és

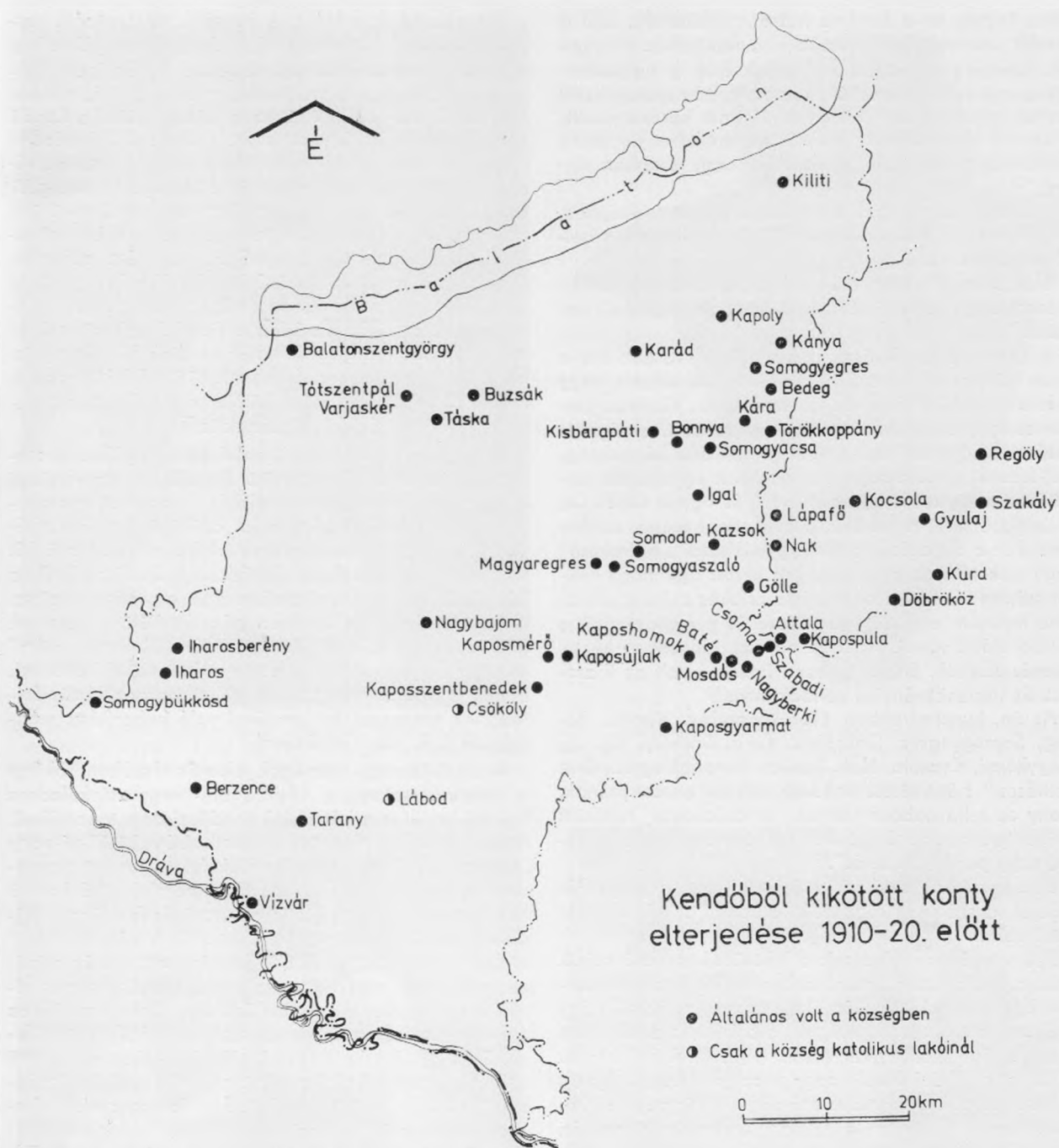
fejviselet. Bp. 1937. Alapvető munkájában sok XVIII–XIX. századi folyóirat, helytörténeti mű adatait is felhasználta. Ő idézte több helyen Csorba művét is, a Nefelejts, Vasárnapi Újság cikkeit is.

36. Idézi Ujváriné 1937. 83.

37. MOLNÁR I., A drávamelléki magyarok. Képes Újság 1859. 183.

38. Az elterjedési térkép a Rippl-Rónai Múzeum Adattára, Fotótára és néprajzi tárgygyűjteményének adatai alapján, s a megjelent irodalom felhasználásával készült.

39. GÖNYEY EA 5234. 118. A lábodi adat Mike Györgyi tanár 40 közlése alapján, illetve a birtokában levő lábodi katolikus konty alapján.

2. kép. A kendőből kötött konty elterjedése Somogyban a XIX. sz. végén. Sási János rajza. — Bild 2. Die Verbreitung der aus einem Tuch gebundene Haube in Somogy am Ende des XIX-ten Jahrhunderts. Die Zeichnung von János Sási.

került, és legfelülre a menyecskésen megkötött keszkenő.⁴⁰

A XX. század elején a Kapos menti falvakban (Pula, Szabadi, Csoma, Attala, Baté, Nagyberki, Kaposhomok) a magyarok a hajkontyra tett kerek papírt

„kápli”-nak nevezték. Erre sifon főköttö került (V/III. t.), melyre ünnepen fekete selyem- (a kortól függően: fiataloknál piros, időseknél kávébarna vagy fekete alapszínű), vagy kásmérkendő került. Gaál Nagy Gáspár né így írta le a felkötés módját: „A kendőt három sa-

40. SZUHAY P., SMK 2. 1975. Kaposvár 312–313., valamint KAPITÁNY O., vízvári gyűjtése 1976. Adatközlő: özv. Pápics Györgyné (sz. 1914) kat.

rokra fogták és a kontyra hátra megkötötték. Elöl a kendőt színesfejú gombostűkkel a fejkötőhöz erősítették. Utoljára tették fel a homlok fölé a hajszorítót (gyolcsicsipkére világoskék, rózsaszín, lila szalagrüssöt varrtak, gyöngydísz). Mikor mindennel készen voltak, a kendő két szárnyát jobbról és balról a fül fölött gombostűvel kikötötték (feltűzték, hogy szebben álljon).⁴¹

A lábodi katolikusok fejrevalója kereken kiképzett, nagyméretű, a hátrakötött kendőt hozzávarrták a belső merevítéshez.

Babócsán, Vízváron a fejbűb alatt hátul volt a hajszorúrún egy karika alakú keménypapír rögzítésű, ún. „sámi”.

A keménypapír karikat fekete klottal vonják be, a fejen kötötték fel az 55x55 cm-es tükörselyem vagy más anyagból levő kendőt felibe hajtva. Vízváron pergamennel kibélelték, hogy jobban tartson, a végeket feltűzték, hogy szebben álljon. Berzencén háromszögletű hasáblalakú a sámi, Nagyatádon egybe szerkesztették a kontytartót a „bekötővel” és együtt tették fel, a dolgozó napi piros bécsi, az ünnepi fekete selyem volt. Papír rögzítésű a somogybükösdi „hátrakötő” vagy „kikötő”, de ez a fejbűbra került úgy, hogy előlről szépen látszott a sifonsapka csipkés széle a hátrakötő fejtetőn levő szögletes része és a nyak mellett a kendő elálló végei. Fialatok pirosat, idősebbek kéket, feketét viseltek. Ehhez teljesen hasonló volt az iharosiak és iharosberényiek kendőköttye.⁴²

Az ún. kurtafalvakban (Törökkoppány, Kánya, Bedeg, Somogyegres, Döbrököz, Kurd, Szakály, Gyulaj, Nagykónyi, Kocsola, Nak, Szakcs, Várong) egyszerűen „pillésen” hátrakötött kendője volt az asszonyoknak. Hogy ez szilárdabban álljon, a csúcsosan feltűzött hajkontyra rózsaszínű tettek sárkányidomszerű koszorút, vagy papír-„skatulát”.⁴³

Községenként sokféle eltérés lehetett a megkötés módját, a szárnyak rögzítését, a kendő színét, díszítését illetően.

Sok községben elterjedt a kikötött keszkenő másik fajtája. Hatalmas méretű, többnyire fekete selyemkendőt úgy kötöttek meg és tűzdeltek meg tűkkel, hogy szélesen elterült a fej mögött, s a hátan; a fül felett szarvszerűen kiállt a két sarok. (II/II. t.) A hajkontyra itt is vagy fejkötő került, vagy necc (pl. Magyaregres), a keszkenőnek a fejtetőre eső végét újságpapírral keményítették. E kontyféle főképp Kaposvár környékén terjedt el: Kaposújlak, Kaposmérő, Kaposszentbenedek, Kazsok, Gölle, Somogyaszaló községekben (II/1. t.).⁴⁴

Idővel elkezdtek takarékoskodni a kendő méretével, mert a homlok rész két sarkára varrt pertlivel is nagyszerűen össze lehetett hátul kötni a fejrevalót úgy, hogy

a két oldalsó ága kiállt. A buzásaki, tótszentpáli, varjaskéri, táskai asszonyok régi, ún. „tótkontyához” a háromszögletűen félbehajtott kendő középrészét egészen a homlok fölé helyezték, a homlok két szélére pertlivel varrtak, azt kötötték meg hátul, ezáltal a kendő két oldalsó, kikeményített szára szélesen, „kányásan” szétterült. Ilyen módon tették fel a somogyacsai, karádi, andocsi, igali asszonyok is a „kánya keszkenyőt” (II/IV. tábla). Hogy minél szebben, szélesebben álljon a kendő két oldalsó szára, nem egészen felibe hajtották, hanem úgy, hogy a belső kisebbik rész széle kb. 6 cm-rel volt beljebb. A középhajtasznál még egy ujjnyi darabot behajtottak, és így a négyszeresen vett anyagra varrták a kötőt. Karádon a fiatalabbak piros kasmir vagy bécsi anyagból valót hordtak hétköznap is. Ha mulatni mentek, fehér masnit kötöttek hátul a pertli fölé (3/1–4. kép). Hátrakötője volt a Balatonszentgyörgy és környéki községeknek is.⁴⁵

A megye asszonyainak 2 másfajta kontyában is szerephez jutott a hátrakötött kendő. A nagybajomi konty sokban hasonló az előbb ismertetett asszonyfejdíszekkel, különösképpen a csökölyi katolikusokéval. Csakhogy ennek kontymerevítője, az ún. kapli, két szarvszerű nyúlványban végződött. A káplira tűzték a két fűzöt, mely masniszerűen volt egymásra hajtva, „két bokra” volt és középen pántlika kötötte össze. A káplira színes kasmir „burittás” és túll, azaz „ritka” került.⁴⁶ Ezt borították le aztán a hátrakötő kendővel. Ennek a színes anyaggal és túllal bevont káplis fejedőnek szalaggal és kendővel való beborítása meggyezik J. B. Vitali leírásával.

A belső-somogyi községek jelentős részében, főképp a reformátusoknál, a káplira túll- vagy csipkefodros fejkötő került, s a hátrakötő kendővel nem takarták el, hanem gyűrűszerűen összehajtott „hátrakötő”-vé vagy „fejszorító”-vá alakult a homlok felett, melyet ugyancsak a káplira rögzítettek. Ez a homlok fölé kerülő homlokiszorító megnyújtotta az arcot, és festői szép fejdísszé alakította az egykori kontyot. A kápliról hátul lelógó „fűző” vagy „fiző” (keményített, fehér színű, masniszerűen megkötött szalagok) tetejére színes virágos szalagokat lógattak (Csököly, Kisbajom, Kutas (III/I. tábla), Beleg, Somogyszob, Kónyi, Segesd, Vésse, Somogyudvarhely (III/III. tábla)). A kontyot borító csipkefodros fejkötőrész miatt a káplis legtöbb községben 2–3 ujjnyira kisebbedett. Így Somogyszobon (reformátusok) a fodros, csipkés „fejkötő” közepébe dugták a keménypapír „tutukát”, illetve „púpkontyot”. Ebből tűzték hátul gombostűvel a fűzöt, mely itt 4 bokrú volt, ünnepen 6–8 bokrú is (azaz 2–2 szalaghajtású) a fiataloké, az időseké két bokrú, és a két szár végének is le kellett lógnia. A fűzőre színes szalagok kerültek, hétköznap egyszínű (piros, kék), ünnepen ró-

41. GAÁL NAGY G.-né., SHH 1972/1. 24–30.

42. Saját gyűjtés 1964. A nagyatádi adat RRMA: 15. Nagyatád monográfiája 1954.

43. NOVÁK J.-né., SHH 1971/1. 69–75.

44. Az RRM Fotótára: 5126 Kaposújlak; 5237 Kaposmérő; 5118 Kaposszentbenedek; 6411 Karád; 6668, 9851 So-

mogyacs; 7449 Somogyzentpál; 9857 Somodor; 9834 Igal.

45. HOSS J., RRM A: 970. A varjaskéri és tótszentpáli adatok – SIMON J., Néprajzi összefüggések községünkben és környezetében, Balatonszentgyörgyön. RRM A: 3524.

46. GÖNYEY S., EA 5234. 119.

II/I, tábla. Kaposszentbenedeki kendőből kötött konty 1915-ből. RRM F: 5128. – Tafel II/I. Aus Tuch gebundener Schopf von Kaposszentbenedek aus dem Jahre 1915. RRM F: 5128.

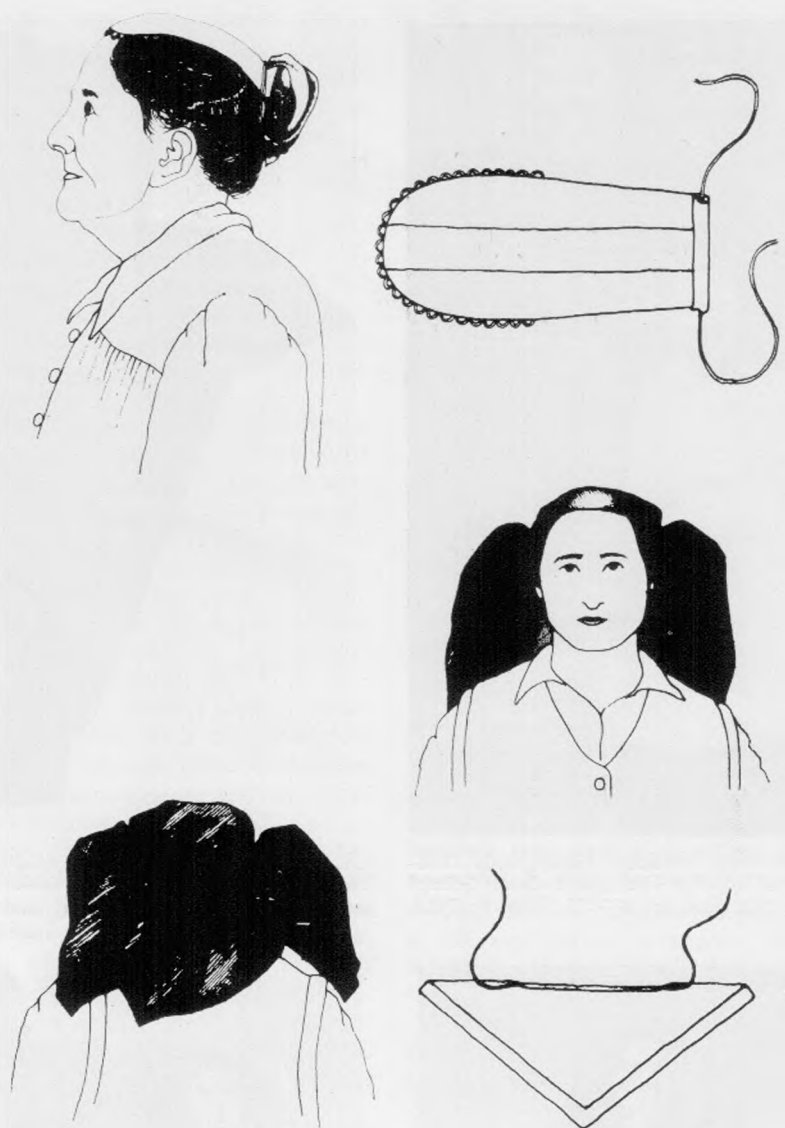
II/II. Somogyaszalói kendőből kötött konty. RRM: 70.22.18. Gözsyné Majláth Erzsébet felvétele. – Tafel II/II. Aus Tuch gebundener Schopf von Somogyaszaló. RRM: 70.22.18. Aufnahme von Frau Erzsébet Gözsy.

II/III. Somogyacsai kendőskonty pertli rögzítéssel. RRM F: 6668. – Tafel II/III. Tuschopf mit Pertl-Fixierung. RRM F: 6668.

II/IV. Igalai konty pertli rögzítéssel. RRM F: 9834. – Tafel II/IV. Schopf aus Igal mit Pertl-Fixierung. RRM F: 9834.

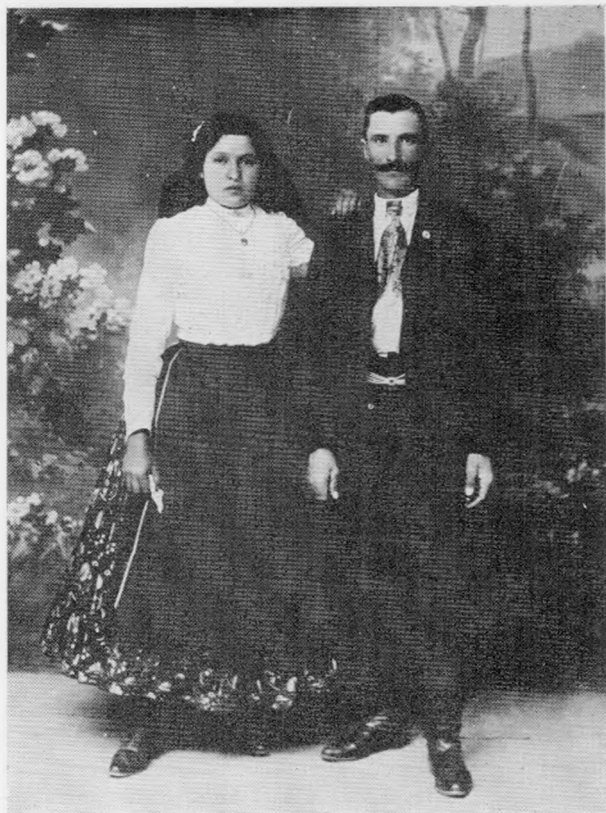
3/1–4. kép. Karádi fiatalasszony hajviselete, fejkötője és kendőköttya a XX. sz. első felében. Horváth Terézia rajzai, fotói alapján RRM A: 729. Készítette Sási János. — Bild 3/1–4. Haartracht, Haube und Haubenschopf einer jungen Frau in Karád in der ersten Hälfte des XX-ten Jahrhunderts. Nach den Zeichnungen, Photos von Terézia Horváth. RRM A: 729. Verfertigt von János Sási.

zsás (rózsaszín, fehér, kék, tüzes rózsáspiros alapú). (III./II. tábla.) Idősek, gyászolók kontyán csak fűzöt lehetett viselni. A fejkötő csipkefodraiba művirágokat varrtak (gyászolóknak nem!), a fekete selyem vagy klott fejszorító keményebben állt, ha újságpapír csíkokat tettek bele. Segesden ó bokrú volt a konty szalagja.⁴⁷

Ennél valamivel bonyolultabb volt a csökölyi és kisbajomi konty. A homlokra szoruló rész, a „fejszorító”, teljesen kerekem emeli meg a homlok vonalát (szem-

ben az összes többivel, ahol oválisan, elől szinte csúcsosan állt a homlokkötő). Az ún. „közép”, azaz a kartonból hajlított rész nagyobb méretű, 5–7 cm széles, melyet klottal vontak be. Ez a közép is ráborult a csipkés, „bodros” művirágos szedéssel díszített fejkötőre, mely alatt hátul régebben golycsból készült, maguk hímezte fehér „fiző” húzódott, kétoldalt a vállig. Erre a „fizőre” kerül a széles trapézidomú „hátravető”, fekete selyemből varrva, szegélyein és csúcsán kétsoros piros, ráncbaszedett szalagsorral díszítve.

47. Saját gyűjtések Beleg, Kutas, Csököly, Kónyi, Somogy-szob, Vése községekben. Adatközlők részben a 14. jegyzetben. Részben Nagy Mihályné (†1972), Kigyósi Erzsébet (sz. 1900) ref. kisparaszt Beleg.

III/I. Fejszorítás-csipkefodros-kerekfejkötös konty. Kutas, 1918 körül. RRM F: 4020. — Tafel III/I. Schopf mit Kopfklammer-Spitzenkrause-Rundhaube. Kutas, um 1918. RRM F: 4020.

III/II. tábla Somogyszobi konty 1910 körül. Gözsné Majláth Erzsébet felvétele. — Tafel III/II. Schopf von Somogyszob um 1910. Aufnahme Frau Erzsébet Gözsy.

III/III. tábla. Somogyudvarhelyi konty- és gyöngyösbokrétás felvétel az 1930-as évekből. RRM F: 7878. — Tafel III/III. Schopf von Somogyudvarhely – Aufnahme über die Gruppe „Perlenstrauss“. RRM F: 7878.

Gyászban a művirágokat elhagyták, a hátravető piros szalagdíszé helyett fekete vagy kékesfekete szalagot varrtak fel, özvegy fejszorítója fehér lett.⁴⁸

Fekete hátrakötő kendő szerepeit a Szenna és környéki nők kontyában, de ők nem a fejkendő alatt viselték a csipkés kontyot, hanem a bekötött fej fölé helyezték az ún. „szarvasneccet”, illetve „gódakontyot”. A legrégebb tárgyi emlékek kézi horgolásúak, a közepén levő kis zacskószerű nyúlványba színes anyaggal bevont merevítő, a „kápli” került, melyhez a hátralógó szalagokat is rögzítették (fűzők és színes szalagok), a horgolt csipkefodrok 2–3 rétegben vették ezt körül.⁴⁹ A gyász garnitúrában egy ennél régebbi típusú fejkendő maradt fenn Szilvásszentmártonban a századfordulón, fekete gyöngyfonalból horgolt félgömb alakú. Közepén böckösen kiképzett, szélein szalagtartó „lukak” és cakkozás.⁵⁰

Másfelé is elterjedt lehetett a hajkontyra helyezett necc. Pl. Magyareregen a menyasszony felkontyoláskor fekete csipkéből, fekete gyöngyhímzésű, kerek sapkácskát. Gyapjúfonalból horgolt barna és fekete böckös neccet kerültek elő Kadarkútról is. Sokféle katlikusok hordták előrekötött kendő alatt.

Csipkefodrokból álló, közepén kis keménypapír káplival rendelkező, de nem túl nagy, épp a hajkontyot takaró, hátul lelógó szalagokkal díszített főkötő lehetett Darányban, Csokonyavisontán és néhány dél-somogyi református községben, pl. Gyékényesen (1/4. kép), mely megelőzte a XX. század elejétől térhódító nagy, fodros, ún. szigetvári kontyot (IV/1–III. t.).

Már a századfordulóról kimutatható a megléte egy nagyméretű, nagyjából téglalap alakú házivászon, vagy finomabb vászon alapú kontynak (V/1. tábla). Ez gyári csipkesorokkal, művirágokkal, gyöngysorokkal díszített „konty” vagy „fejkötő”, melynek közepén volt a kis keménypapír káplija, piros bécsivel bevonva, a fejkötő hátralógó része fölött a káplira rögzített 4–6 bokrú „fiző” és az arra terülő színes gyári szalagok lógtak. Csurgó, Alsók, Sarkad, Csurgónagymarton, Porrog, Porrogszentkirály (IV/IV. tábla) asszonyai kb. az első világháború idejéig viselték. Házilag készítették el maguknak, a vagyontól függően 2–4 kontya lehetett 30 éves koráig valakinek.⁵¹

A hosszúra nyúlt felsorolás a XIX. században létező kontyféleségekről még így is vázlatos, sok község adatai hiányoznak, más községeknél nem tüntettük fel a különböző vallásúak kontya közötti eltéréseket. Mássutt csak a XX. századi fejdíszet ismerjük és nem ismerjük a korábbi.

1/4. kép. Gyékényesi csipkés-fűzős kerek fejkötőkötő a XIX. sz. végén. Raksányi Lajos rajza alapján. A rajzot Sási János készítette. – Bild 1/4. Ein spitzenbesetzter, geschnürter, runder Haubenschopf von Gyékényes am Ende des XIX-ten Jahrhunderts. Nach einer Zeichnung von Lajos Raksányi. Die Zeichnung verfertigte János Sási.

A kontyok sokfélesége még 1848 előtt és körül alakult ki a házivászonból készült felsőruházat idején, s a színes viseletek kialakulásának kezdetén. Természetesen a XIX. század második felében is történtek bizonyos módosulások, pl. házi vászon vagy házi hímzésű sifonszalagok helyett a gyári színes szalagok térhódítása, jóformán mindenütt, ahol fehér fűzőszalag megléte kimutatható a kontyon (Belső-Somogy református asszonyainak fejdíszén).

A női kontyokat, fejkötőket érintő XX. századi változások nem tartoznak jelenlegi feladataimhoz, ezért csak vázlatosan érintjük e kérdést.

Az 1920-as évektől a Kapos mente néhány községében (Szabadi, Attala, Nagyberki, Csoma, Kaposhomok) a kendőből kötött konty elmaradt, s a kendőkötő alatti fejkötő önállósult hímes, díszes, keménypapírral merevített „neccé”.⁵² A Törökkoppány környékiek megkötött kendőjéből ez idő tájt szabott, papírral merevített, ún. pille lett.⁵³ Balatonmogyoród, Sávoly, Szökedencs asszonyainak kontysapkájából színes, gyöngyös hímzésű, ún. „fityulát” alakítottak ki.⁵⁴

Csurgón és környékén az első világháború alatt és után nem tudták beszerezni a csehországi csipkét és flittereket, ezért a környéken elterjedt „hátrakötő”-t kezdték el a fiatalasszonyok az 1920-as évektől visel-

48. Részletes leírást ad Raksányi L. RRM A: 1211.

49. Saját gyűjtések 1966–70: A: Zóka Peti Lidia (1900–1975) volt ref. földnélküli, Zóka (Kolát) Györgyné volt nagygazda (sz. 1920) ref. Szenna; özv. Domokos Józsefné (sz. 1905) volt szegényparaszt, ref. Patca stb.

50. A horgolt fekete necc. lt. száma: 73.43.4.1. Tulajdonosa özv. Lőrinc Józsefné Mike Zsófia volt (sz. 1900), aki menyasszonyi garnitúrához kapta (sifon, moll), de ez volt a nagypénteki gyónó ruhája is, míg ki nem hízta.

51. RAKSÁNYI L., RRM A: 1211. Fodros, pántlikás főkötőt emlegettek Rinyaújnépen is: A: Kiss Jánosné Pedzár Katalin (sz. 1904) ref. RRM anyagában a 68.5.1.–68.6.2. lt. sz. kontyok: Hasonló volt Pogányszentpéteren, Gyékényesen az első világháborúig a reformátusok és evangélikusok kontya. (Kanyar–Kerecsényi–Knézy., Pogányszentpéter története. Kaposvár 1967.)

52. Lásd a 43. jegyzetet.

53. Lásd a 45. jegyzetet.

54. H. KERECSÉNYI Edit 1957. 123–147.

IV/I. Szigetvári készítésű konty: Darány, 1920–30 között. Rajta: „tilánglival”. RRM F: 7209. – Tafel IV/I. Schopf in Szigetvár gemacht: aus Darány zwischen 1920–30. Drauf steht: „mit Tüllangel”. RRM F: 7209.

IV/II. tábla. Nagydobszai fiatalasszony templomi viseletben. Gönyei Sándor felvétele. RRM F: 7446. – Tafel IV/II. Eine junge Frau von Nagydobsza in Kirchentracht. Aufnahme von Sándor Gönyey. RRM F: 7446.

IV/III. tábla Szenna környéki nő kerek csipkés, művirágos kontyban 1920 körül. RRM F: 7012. – Tafel IV/III. Eine Frau aus der Umgebung von Szenna in Schopf mit runder Spitze und Kunstblume um 1920. RRM F: 7012.

IV/IV. tábla. Porrogszentkirályi nő szegletes csipkés-fodros-művirágos-„fizős” kontyban 1910 körül. RRM F: 7202. – Tafel IV/IV. Eine Frau von Porrogszentkirály in Schopf mit eckiger Spitze-Krause-Kunstblume-Schnürchen u, 1910. RRM F: 7202.

V/I. tábla. Csurgói, sarkadi, alsoki, nagymartoni menyecskekonty 1918 előtt. Gözsyné Majláth Erzsébet felvétele. – Tafel V/I. Schopf jungen Weiber von Csurgó, Alsok, Sarkad, Nagymarton vor 1918. Aufnahme von Frau Erzsébet Gözsy.

V/II. tábla. Csurgói, alsoki, sarkadi, nagymartoni menyecskekonty 1918 után. Gözsyné Majláth Erzsébet felvétele. – Tafel V/II. Schöpfe junger Weiber von Csurgó, Alsok, Sarkad, Nagymarton nach 1918. Aufnahme Frau Erzsébet Gözsy.

V/III. tábla. Kendőből kötött konty alatti sifonfőkötő Szabadiban (Kapos mente). Knézy Judit felvétele. – Tafel V/III. Schifonhaube unter aus Tuch gebundenem Schopf in Szabadi (Kapostal). Aufnahme von Judit Knézy.

ni,⁵⁵ azaz fekete kendőből kötött kontyot (V/II. tábla). A legnagyobb területen a csipkés-fodros, művirágos szigetvári konty terjedt el. A Zselicből pontos adatok vannak arra, hogy Kadarkúton kezdték el először viselni a szigetvári kalapos által összeállított kontyot, ahonnan elterjedt a divat az egész Zselicben, de főként Szennán, Zselickislakon, Patcán, Szentmártonban,⁵⁶ Hedrehelyen kb. az 1920-as évektől. Belső-Somogy DK-i falvaiban ennél régebbi lehet (pl. Darányban, Kálmáncsán, Csokonyavisontán, Gigén, Rinyakovácsiban) éppúgy, mint az ún. Szigetvidék⁵⁷ (ma nagyobb része Baranyához tartozik) falvaiban, de elég messzire eljutott, pl. Lábodra és Nagykorpádra is. A somogyi női fejviselet-kutatásunknak egyik legérdekesebb feladata annak kiderítése, hogy e nagyon színes-fodros kontyot mi előzte meg sok községben, ahonnan az előzményekre máig nincsenek adataink.

2. INGEK

Munkánkkal egyidejűen készül dr. Kerékygártó Adriennek a paraszti eredetű női ingek, vászonszoknyák szabástípusairól szóló feldolgozása, ezért a XVIII–XIX. századi viseletadatok értékelésénél részletesen nem ismertjük a szabásokkal kapcsolatos feltevéseinket.

a) Női hosszúing vagy „hosszúümög”

Az ingvállat vagy alsóinget és a péntölt egyesítő hosszúing igen régi múltú lehet. A XVIII. századi nemesi inventáriumok mindenesetre emlegetik⁵⁸ a „fél-ínggel” együtt. Pl. Szita Lőrinc hagyatékában Nagyszakácsiból 1763-ban 8 db asszonyi „hosszú ümög” találtatott. 1809-ből viszont egy felsőmocsoládi cseléd lány kéri a Kacskovics kastélyban teljesített szolgálata fejében többek között a konvenció levélben ígért „hosszúümögöt”.⁵⁹

Csorba József a Dráva mentére teszi a XIX. század közepén a hosszúing használatát, sajnos nem jelöli meg név szerint, mely községekben: „vannak ismét helységek, főképp a Dráva felé, hol hosszúümögben, mely elől hasítva, a melykas aljáig, csak galanddal összekötve, hogy duzzadt emlőjüket kaczerkoldva s alig takarva látni lehessen, hátul sok ráncba szedve színes vagy színtelen köténnyel a derékon körülköte járnak a nők.”⁶⁰

A még ma is fellelhető hosszúingek nem bő szabásúak. Térd alá érnek, szűk, többnyire gallértalan nya-

kúak, elől hasítékkal és pertlivel záródnak, esetleg gombbal. Ujjuk szűk, bevarrott, pálhával ellátott. Az ujjak végén csipke van többnyire, hasítékja mellett fehér hímzés vagy fehér vászonzól cakkos szélű rátét. A szoknyarészen kétoldalt többnyire 1–1 háromszögletű betoldás van bővítés céljából. Karádon, Andocson, Somogyacsán, Szorosadon – tehát néhány külső-somogyi községben – még viselték 1940–50 között idősebb asszonyok. Az e században gyűjtött adatok szerint a hosszúingeknek csak felső része szolgált felső ruhaként, mert szoknyarésze a legelső pendely volt, amely még 1–2 pendelyt és egy felsőszoknyát vettek fel. A karádi hosszúingek elején „mesterke” (szálhúzásos hímzés) és laposöltéses varrás van a hasíték mellett.⁶¹ Dél-Somogyból ez ideig nem gyűjtöttünk ilyen hosszúinget, holott Csorba adatai szerint igen általános típus lehetett.

b) Rövid, bő felsőing: kising, „fél ümög”, féling

A terminológia női felső testet takaró ujjas, kb. derékig érő, elől hasítékkal ellátott ingféléket jelez. A XX. századi zselici és belső-somogyi recens adatok sűrűn ráncolt derekú és ujjú, mellévarrott ujjú inget neveznek félingnek. Ettől függetlenül a XVIII. században lehetett másféle szabása is. A korabeli nemesi inventáriumok is említik: pl. 1758-ból Sárközi Jánosné hagyatékából „féling táczlival, különösen pár féling csipkével és hasonló”,⁶² Bárány Györgyéből 1765-ből Balatonboglárról „egy pár patyolat fél ümög és egy gyolcs”.⁶³

Ezzel a kifejezéssel szerepel az 1809. évi, Angyal Bandi által rablott holmik leltárában is: „patyolat új és viselt, csipkés ujjú félümög”.⁶⁴ Persze ez esetben nem nehéz megállapítani, hogy nemesi félingekről lehet szó.

I. B. Vitali 1828-ban a Sió menti parasztnők ünnepi ingéről megjegyzi, hogy rövid, hófehér vászonzól való és „semmiesetre sem modern szabás szerint”.⁶⁵ A Rinya és Dráva menti asszonyok ingével kapcsolatban éppen ezek gazdag redőzöttségét figyelte meg. Az utóbbi valószínű bőven ráncolt, mellévarrott ujjú felsőing lehet, a későbbi fennmaradt tárgyi emlékek alapján.

Az 1852–54-es évek között íródott paraszti hagyatéki levéltárakban⁶⁶ elég homályos körülírással fordulnak elő a női ingek, „3 avét vászon ümög”⁶⁷ „gyolts kis-ümög”,⁶⁸ „1 rövid ótska ümög”, „3 fél ümög”.⁶⁹ A féling, kising elnevezések a hosszúing használata idején

55. Csurgó, Sarkad, Nagymarton, Alsók, Pogányszentpéter községekben.

56. GÖNYEY S., Muskátli 1937. 35–41.

57. ZENTAI 1969–70. 242.

58. SML Inventaria 1763.

59. SML Kacskovics családi levéltár. Konvenció levelek 1800–1820.

60. CSORBA 1857. 91.

61. A karádi ingek adatait gyűjtötte 1962-ben Horváth Terézia. RRM A: 729. Mind a Néprajzi Múzeum, mind a Rippl-Rónai Múzeum számára vásárolt hosszúingeket.

62. SML Inventaria 1758.

63. SML Inventaria 1765.

64. GÖNCZI 1942.

65. J. B. von VITALI 1828. 83.

66. SML Nagyatádi cs. kir. járás, Mike, Schál Éva hagyatéka.

67. SML Igali cs. kir. járás 1852. Szentgálaskér jún. 28. 2., 3. sz.

68. SML Nagyatádi cs. kir. járás 1854. Atád, Szabó Anna javai. 2. tok 315.

69. Ugyanott 1853. Kisatád, Vas Antalné Pap Erzsébet javai 123. sz. irat, valamint 1.a.67. jegyzet.

alakulhattak ki, bár kising az elnevezése Drávagárdonyban a bőujjú felsőing alá felvett szűk, rövid alsóingnek is. A XIX. századi darabok dereka rövidebb volt, mint a XX. század elejéé. Tárgyi emlékeink erre leginkább Belső-Somogyból (Lábod, Görgeteg, Nagykorpád) és Nagyberekből vannak. Pl. a Néprajzi Múzeum 83.963. sz. görgetegi női ingének 40 cm az eleje hossza, a 93932. sz. lábodi lenvászon ingnek 34 cm. Keskeny kézelőjükön levő egyszerű mértánias, ún. „parasztöltés” (átcsavart tűzőöltés) is mutatja e darabok régiségét. A Buzsák környéki horvát eredetű falvak többnyire lenvászonból való XIX. század végi női ingei ugyancsak ilyen rövidek.⁷⁰ A Lakócsa környéki horvátoké már 15–20 cm-esre rövidült le. Az előbb említett vidékeken a rövidebb és elől végig hasítékolt női ingekre a felső szoknya nem pontosan a derékon, hanem egy tenyérnyivel feljebb került. A házi vászonból készült felsőszoknyák (biklák) övpántja ennek megfelelően szélesebb is volt, mint az alsószoknyáké.

A belső-somogyi, zselici és Kapos menti és nagybereki községek félingje, bokrosingje, kisingje – a recens adatok alapján – felső ing volt, alatta szűk ujjú, bevarrott, kevésbé díszes alsóinget hordtak.

Mezőn, aratásban viszont a felső bodros ujjú inget vették le, és a sima szűk ujjúban dolgoztak. A leggyakrabban a kézelőt hímezték, fehér lapos- és „lukhímzéssel”. Fiatalok esetén piros vagy piros-kék keresztzemes is előfordult e bőven ráncolt ujjú ingeken, vagy piros laposhímzés. Ünnepi és hosszabb ujjú ingek karján hosszában futó mértánias mintakincsű varrások is voltak díszes összeöltésekkel (Belső-Somogyban van erre elsősorban adat) (VI/1. tábla). A már idézett buzsaíki és környéki dolgoztunkban leírtuk, hogy itt színes szöttesbetét is volt az ujj hosszában, s mellette színes hímzés. Magyaroknál igen ritkán tettek szöttesdísz ruhafélére, de van rá példa női ing kézelőjén.

Általános volt a megyében, hogy az ing ujsa, különösen az ünnepi daraboké, finomabb anyagból készült (pl. sifon, moll, „vapér” vagy finomabb lenvászon), mint a dereka. Lenvászon ing esetén a derék sötétebb színű volt, mint az ujsa.

c) Alsóing – „szükimeg”

Erre az ingtípusra a XVIII–XIX. századi forrásokból nem tudunk következtetni. Viszont későbbi analógiák azt mutatják, hogy a bő, mellévarrott ujjú ing alatt az alsó ing szerepét töltötte be. A XX. század elején egész vidékek felsőingként viselték nyáron díszesebb változatait, így Külső-Somogyban és az ún. Vízmentén, azaz a Kapos mente Ny-i részén. Ezek az ingek szűk,

ritkábban bő, ráncolt, bevarrott ujjúak, elől végig gomboisak, nyakukon felálló nyakszegésük van, díszesebb darabjaik sifonból készültek. Ritkábban előfordult felső ingként való használata Belső-Somogyban is,⁷¹ van néhány díszesebb darab is e vidéken. (Lásd a VI/II. t. ujjvégészletét!)

Ezzel szemben a XX. században gyűjtött Kapos menti és külső-somogyi női ingek között sokkal kevesebb a bő mellévarrott ujjú ing, és sokkal több a felsőingként használt díszes „szükimeg”. Ezeknek a szűk ingeknek a díszítése mindkét vidéken (Külső-Somogy, Kapos mente)⁷² mind fehér hímzéssel, majd piros keresztzemes hímzéssel (VI/III. tábla) történt a nyakán, ujsa szélén és a mellén. A Törökkoppány környékiek viszont sokkal díszesebbek, rangosabbak mind a fehér hímzések, mind a keresztzemesek tekintetében, mint pl. a Gölle, Attala környékiek. A piros lapos-, „lukhímzéseket” (VI/IV. tábla), keresztzemes darabokat általában fiatalok készítették. Inventáriumokban a „kising” jelölés szűk alsóinget is jelenthetett.

3. SZOKNYAFÉLÉK

Bikla, péntöl

A házi vászonból való szoknyaféléknek kétféle elnevezése ismert a múlt századi iratokban és az emlékezésanyagban is: bikla és péntő vagy péntel. A XVIII. századi nemesi inventáriumok csak szoknyáról beszélnek, a XIX. századi paraszti iratokban péntel, péntöl is szerepel.⁷³

Jankó János feltevése, hogy a felsőszoknyaként használt vászonszoknya neve volt a bikla, s az alsószoknyáé a péntöl. De lehetett eltérés a névhasználatban. Vitali a Sió mellett „ráncos péntelt” említ, viszont a Rinya-és Dráva mentén gazdagon ráncolt biklát.⁷⁴

A bikla felsőszoknyaként való elnevezését Belső-Somogyban igazolták gyűjtéseink, s az ormánsági, Dráva menti párhuzamok (pl. a lakócsai és környéki horvátoknál is bikla a felsőszoknya). Lábodon arra a kérdésre, hogy mi a különbség a pendely és bikla között, a következő választ kaptuk: a bikla hosszabb volt, mint a péntöl és feljebb rögzítették meg a deréknál a mell alatt, mint a péntölt, de nem annyira fent, mint a Lakócsa környéki horvátoknál. Más községekben arra is emlékeznek, hogy a felső vászonszoknya a bikla.⁷⁵

Így a szennaiak és környékiek is használták a bikla szót. Nyiri Antal alsószoknya értelemben írta fel. Gönyey Sándor ezt írta: „A nők régebben csak két »bikla«-ban jártak, amit magukszötte kendervászonból ké-

70. KERÉKGYÁRTÓ–KNÉZY 1975. 121–123.

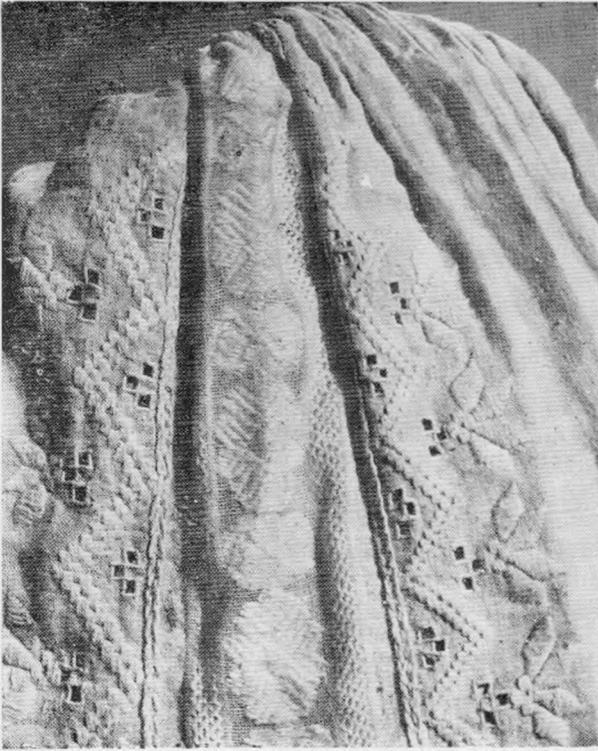
71. Pl. a Rippl-Rónai Múzeum 67.6.6. ltsz. somogyzobi női ingje.

72. Törökkoppány környékén piros lapos- és lukhímzéses női szűkingek is gyakoriak voltak lányok és fiatalasszonyok ruhatárában az 1900-as évek elején. A Kapos mentén a piros mellett ritkábban kék-piros keresztzemes hímzés díszítette a női ingeket.

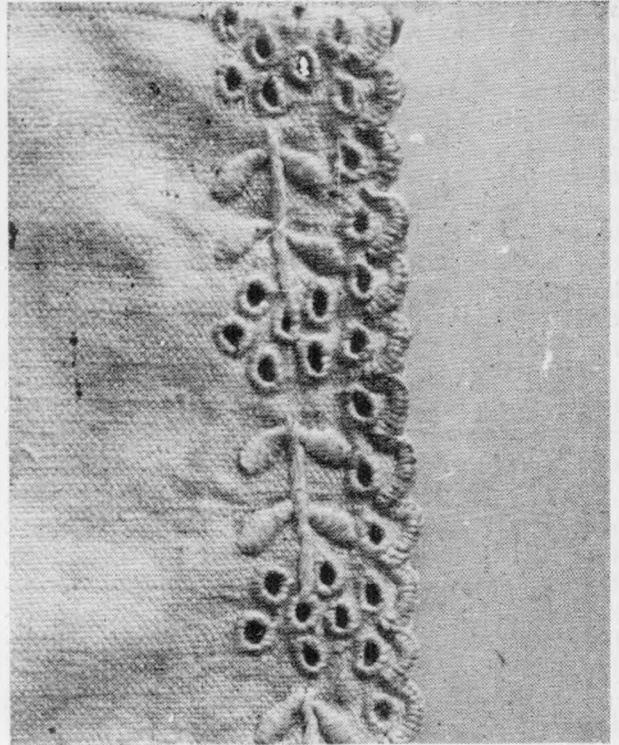
73. Szentgáluskéren „pendel”. Lásd 67. jegyzet.

74. Vitali 1828. 83. Jankó 1902. 429.

75. Saját gy. Adatközlők: 1968-ból: Kiss Istvánné 72 éves ref., volt szegényparaszt; özv. Zsobrák Györgyné 76 éves ref., szegényparaszt.

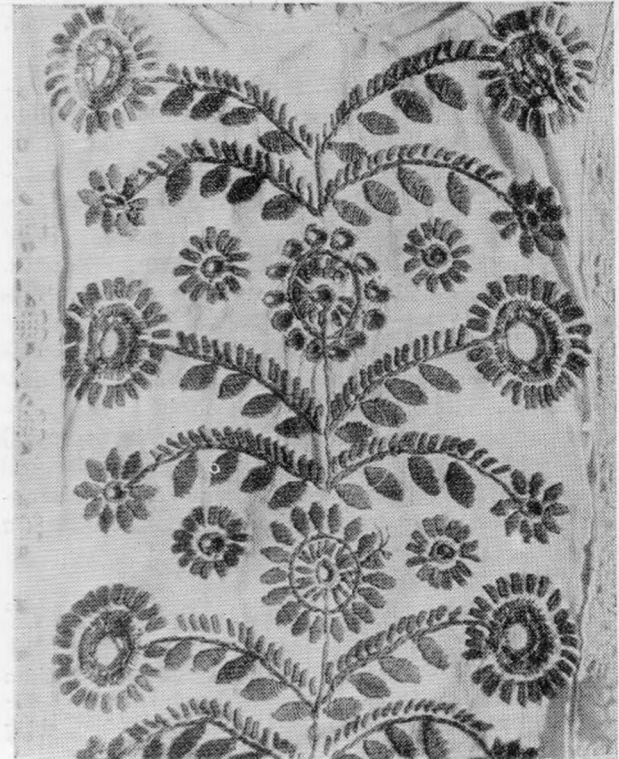
VI/I. tábla. Csökölyi fehér gyászing ujjja. — Tafel VI/I. Hemdärmel in weisser Trauer von Csököly.

VI/II. Somogyszobi női szükimeg ujjja. — Tafel VI/II. Ärmel eines weiblichen Humpelhemdes von Somogyszob.

VI/III. Törökkoppányi női szükimeg eleje. — Tafel VI/III. Vorderseite eines weiblichen Humpelhemdes von Törökkoppány.

VI/IV. tábla. Törökkoppányi szükimeg eleje, Gözsné Majláth Erzsébet felvételei. — Tafel VI/IV. Vorderseite eines Humpelhemdes von Törökkoppány. Aufnahmen von Frau Erzsébet Gözsy.

szítettek, s a felső biklát kétoldalt felemelve derekukra feltűzték". Itt nem egyértelmű, hogy a felsőszoknyát jelenti, de a következő részben alsószoknya értelemben a pöntölt szót használja: „A pöntölt egybevarrták a pruszlival, erre öltöttek 80 cm hosszú durva vászonszoknyát, mely sűrűn volt ráncolva, felül a bujtatékja, ebbe húzták a fűzöt vagy kötöt”.⁷⁶

Viszont Külső-Somogyban és a Kapos mentén felső vászonszoknyáról emberemlékezet óta nem beszélnek, a pöntölt már csak mint alsószoknyát emlegetik. 1809-ben a már említett Mikli Bözsi ládájában is csak „pendelyeket” találtak a fekete karton- és kékvirágú szoknya mellett.⁷⁷

A külső-somogyi Szentgáloskéren 1851-ben egy jó módú gazda hagyatékában sok nem házi vászon felsőszoknya mellett „1 alsó félviselt pendelt” említenek, ami vászon alsószoknyát jelent.⁷⁸

Van egy kifejezés, melyet vászon felsőöltözetek esetében használnak párban bizonyos darabokra együttesen, nevezetesen a „fehér ruha”, illetve „ruha”, amely 1 gatyát jelentett 1 inggel vagy 1 inget 1 szoknyával: pl. Taranyban 1854-ben „18 félviselt fehér ruha”,⁷⁹ Nagy-Korpádon ugyanez évben „3 pár avétt fehér ruha” inget és gatyát jelölt.

Csökölyben „6 viselő avétt ruha” Varga Istvánné, Bankós Sára ingeit és szoknyáit vette számba.⁸⁰

A fehér gyászöltözékben fennmaradt vászon felsőszoknyák 6–8 szelesek, két sor szedésük van felül. Nagyatádon még emlékeztek arra, hogy a felső vászonszoknya övrésze, a „szoknyamell” díszesen ki volt varrva.⁸¹ Belső-Somogyban, Buzsák környékén az ünnepi vászonöltözékhez lenvásznat használtak fel.

A pendelynek vagy a vászon felsőszoknyának felsőrészrel ellátott, azaz összevarrt változatai is előfordultak. Csokonyavisontán pl. a fehér gyászhoz ún. hátságzoknyát vettek fel,⁸² a Zselicben pedig a vászon alsószoknyához hozzávarrták a fekete vagy fehér mellényrészt⁸³ (német Kätzel hatása?).

Az alsószoknyák között volt pl. vállpánttal ellátott is. Ezeknek tárgyi emlékeit ez ideig nem őrzik a Rippl-Rónai Múzeum.

A XIX. század első felének női viselete tehát nagyjából fehér vászonból készült, a hétköznapi durvább (pl. kendervászonból, kócvászonból), az ünnepi finomabb (kenderből és lenből: szálavászonból) és bővebb, ráncoltabb. A Balaton és Sió mellékéről viszont már megjegyzi Vitali, hogy hétköznapi vászonba, ünnepben pedig tarka cicbe és kartonba öltözik a

fehérszínű. Csorba kiemeli a vasárnapi viseletnél a fiatal nők tarka szoknyáját, fehér kötényét. Természetes, hogy a fejkendő, konty, pántlika mellett a kötény is egyik gyors követője a divatnak, a viseletben történő változásnak. Minthogy szép számmal rendelkezik a Rippl-Rónai Múzeum fehér vászon női és férfi kötényekkel, s ezek egy része szépen díszített, hímezett is, a vászon- és színes kötények váltása, formája figyelmet érdemelnek.

4. NŐI KÖTÉNY

A VIII. századi nemesi inventáriumok elég következetesen használják a kék kötény, patyolatkötény (rendszerint csipkés) kivarrott tafota kötény kifejezéseket. 1762-ből az egyik inventárium „elékötöt”⁸⁴ emleget, „egy világoskék, fehér pántlikával elékötő, sötét kávészínű vörös selem virágokkal kivarrott elékötő”. Ez a kifejezés ismert volt még a XIX. század közepén is, pl. Mikében két hagyatéki leltárban is szerepelt 1853-ban.⁸⁵ Karádon még a XX. században is használták a régies „előruha” kifejezést.

Sokkal általánosabb a kötény megjelölés a XVIII–XIX. században, mint a mai öregek emlékezetében.

Somogyban használták még a „surc” elnevezést is, mely a német lakosok és az iparosok melles kötényeinek hatására terjedt el, és elsősorban melles kötényt jelentett, míg a régebbi kötény csak deréktól lefelé fedte a testet. Általánosságban mondható a fennmaradt darabok alapján, hogy a Külső-Somogyban és Kapos mentén emlékezet szerint mind a férfi, mind a női kötények keskenyek, kb. egy vászonszélből kikérikülők voltak, s a szoknya vagy gatyá aljától 5–10 cm-re értek le. Nem lehetett különösen nagy különbség a női és férfi vászonkötény között. A Kapos mentén pl. mindkettőre koszorús hímezést varrtak az alsó szegély fölé. Hétköznapi kékfestő kötényt vettek fel, erre is szerettek koszorús hímezést rávarni.⁸⁶ Külső-Somogyban a fiatal nők ünnepben hosszú, keskeny, téglalapalakú kék vagy fekete kötényt hordtak már a XIX. század végén. A Zselicben és Belső-Somogyban viszont megőrződött a fehér gyászban a fehér vászonkötény viselete, és ez nőknél rendszerint bő ráncolt, 3 szélből való csipkés, aszúros aljú (Darány, Somogyszob, Csököly, Zselic), kb. 150–210 széles, és díszesen van elől összevarrva csipke- vagy farkasfog betéttel.⁸⁷

A szennaiak és a környező községek lent nem termeltek, Csökölyből cseréltek lenfonalat. Így a nagy-

76. NYIRI A., A zselicségi Szenna és vidéke magyar nyelvjárása. Kaposvár 1939. 48.

GÖNYEY, 1937. 35–38.

77. GELENCSÉR S., Házi vászon készítése és felhasználása a Kapos mentén. In: Somogyi Múzeum Füzetek 13. 42–43. Kaposvár 1968. 34. „kispöntöl” és „böpöntöl” leírása, és Gönczi, 1942. 234.

78. Lásd a 67. jegyzetet.

79. SML Nagyatádi cs. kir. járás 1854. 1–56. 1. tok 350 Zadravetz Ferenc féltelkes gazda. Nagy-korpád 1854. 2. tok 234. sz. irat Kis Mihály 56. sz. lakótelek tulajdonosának hagyatéka.

80. SML Nagyatádi cs. kir. járás 1953. (47–199) 122. irat Varga Istvánné Bankós Sára javai.

81. RRM A: 15. Nagyatád monográfiája 1954. 24.

82. RAKSÁNYI gyűjt., RRM A: 1211. és Knézy, 1972. 157. Kálmáncsáról.

83. Szennai adatok Gönyey, 1937. 36. és Knézy, 1972, 156

84. SML Inventaria 1762. Thulman Pálné hagyatéka.

85. Mindkettő Mikéből. Lásd 21., 22. jegyzet.

86. GELENCSÉR, 1968. 44.

87. KNÉZY 1972. 155–157.

pénteki gyónóruha köténye sok családnál lenvászomból készült.

A XIX. század közepén a színes kötény használata annyira általános volt, hogy azokon a vidékeken is viselték, ahol a fehér vászon felsőruházat még megvolt.

A finomabb anyagból való fehér vagy színes kötény kezdetben követte elődjének formáját, szabását, bőségét.

Bő, ráncolt, rakott, színes kötényekről a Zselicből, Curgó környékéről, Csököly vidékéről maradtak fenn tárgyi emlékek, fényképek. Ujházy Ferenc 1862-ben „igen bő” sötét színű kötény viseléséről írt.⁸⁸

A nem házi vászon kötényeknek kezdetben általában kék, kékfestő, fekete, fehér a színe, míg a „pruszli”, vállkendő gyakran volt piros „bécsi”, vagy csupán piros sujtásos. A kékfestő általában a dolgozó napi ruházat céljára rögzítődött. A munkaruházattal, az utazó, hétköznapi délutáni, mezőre kijáró öltözetekkel kapcsolatosan megjegyzendő, hogy ezek céljára nem mindig vették meg a színesebb festőanyagot, vagy gyári kartont, hanem házi vásznat festettek otthon vagy kékfestő mesterhez vitték el. A szegényebbek sokszor ünnepi ruházatukat is házilag festették.⁸⁹

A somogyi viseletekben a XX. század elején is általános szinte, hogy a kötény ünnepen sötét színű, „fekete falú”, azaz alapú; esetleg megmaradt fehér színűnek; hétköznapi kékfestő vagy fekete, fiatalok esetén is. A már idézett felsőmocsoládi szerződésben a cselédlány már 1809-ben kék kötényt kapott konvencióba. Mikli Bözsi ládájában is találtak kék kötényeket is a rabolt holmik között, ugyanebben az évben.⁹⁰

5. VÁLLKENDŐ, „NYAKKESZKENŐ” VAGY „NYAKKENDŐ”

Az ing fölé a felsőtestre kötött vállkendő fontos alkatrésze volt a házi vászomból való viseleteknek. Csak a sonkajjú, polgáris szabású blúzok, „réklik”, „levelek” fölé nem kellett már tenni vállkendőt, csak hidegben.

1853-ból házi vászon „nyakkendőt” ismerünk Kisatádról egy zselléraszony fennmaradt csekélyke ruhátárból: „3 avitt szoknya, 2 nyakkendő, 1 fekete festett fejkendő, igen hitvány, 1 rékli, ócska, 1 rövid ótska ümög”-ből álló együttesnek valószínűleg minden darabja házi vászon, még a feketére festett fejkendő is.⁹¹

Ujházy Ferenc 1862-ből való rajza és leírása a nagyméretű fehér vállkendő használatára utal. „Az asszonyok ruhái többnyire sötétek, kötényük igen bő, s fekete színű, felső testüket nagy fehér kendő fedi, melyet széles fodor környez.”⁹² Ez már gyári anyagból va-

ló vállkendő (utal erre a fodor megléte), de nagyméretű. A Csökölyben gyász alkalmával, illetve nagypénteken használatos házi vászon vállkendők abrosz méretűek (az 50.1.13. lt. számú 160x160 cm-es), megkötésükkor a kendő széle a könyök vonaláig, sőt annál is lejjebb ért, hátul a sarok jóval a derék alá, a megkötött két vég a hátul levő sarok alatt van. Ismeretes Belső-Somogy sok jómódú református községében a XX. század elején nagyméretű kásmir vagy selyem nyakba való kendő használata. Ezeket sarkosan háromszögbe hajtva tették fel, de a nyakon levő hajtást annyira felsodorták, hogy a rojtok a vállat takarták csak (Somogyszob–Curgó vonalán). (IV/IV. tábla.)

De fennmaradtak a XX. század elejéig mind a Zselic, mind Belső-Somogy falvaiban a színes, ünnepi, fiatalasszony ruházat nagyméretű, fehér sifon vállkendői, melyeknek sarkait fehér lapos- és „lukhimzések” díszítették. A hímezett sarkokat, hogy jól lehessen látni, sok faluban elől övvel lekötvé tartották, és nem vetették a mellén keresztbe és kötötték meg hátul a csipőn (pl. Rinyahosszúfalu).⁹³

Már a XIX. század 50-es éveinek paraszti inventáriumaiban is emlegetik a „félkendőket”. Ezek olyan nyakbavaló női keszkenők, melyek négyzetes kendők felibe vágásával, vagy eleve háromszögletűre készültek. Pl. Atádon egy szolgálólány „nyakkendői” között említenek egy „fehér fél nyakkendőt” is. Szenna és környéke, Csököly és környéke lányai, fiatalasszonyai viselték a félkendőt a jelen század elején, de ugyanitt használatban voltak egész vállkendők is.

TELJES ÖLTÖZÉKEK, KÉSZLETEK A XX. SZÁZAD KÖZEPÉN

A hétköznapi, illetve a nyári aratóöltözékekhez hozzátartozott két vászomból készült ruhadarab: karvédő kesztyű és lábszárvédő harisnya, melyet még a XX. század első felében is használtak megyszerte. Ilyet látott 1828-ban Vitali. „A kart egészen a kézfejjig és a lábat bokáig fehér vászon kesztyűbe és harisnyába (gamasni félébe) dugják, amelyeket főleg munkanapokon gyakran váltanak.”⁹⁴

Hozzá tartoztak a XIX. század közepén a lányok, parasztasszonyok öltözkééhez különböző kiegészítő ruhadarabok és kabátfélék, melyek általában nem készültek vászomból.

A fiatal lányok, asszonyok ünnepi garnitúráiban már gyakran szerepelt a pruszli, női mellény. Többnyire színes volt az anyaga: „piros, selem,⁹⁵ kék, czicz”⁹⁶ jelzőkkel említik pl. két vagyonteltárban. Ing fölé, vállkendő alá viselték. Nagyon valószínű, hogy szegé-

88. UJHÁZY F., Vasárnapi Újság 1862.

89. GELENCSEI, 1968. 42–44.

90. Lásd 59. és 64. jegyzetet.

91. SML Nagyatádi cs. kir. járás 1853/47–199/123. sz. Vas Antalné Pap Erzsébet hagyatéka.

92. UJHÁZY, 1862.

93. Hasonló módon tették fel néhol a sál formájú csipke-kendőket is, pl. Csököly. RRM Fotótára 7228; 7218; Gönyey Sándor 1926. évi felvételein.

94. UJHÁZY, 1862. 268.

95. Lásd 13. jegyzet.

96. Lásd 21. jegyzet.

nyebb rétegek vászonból varrták a pruszlit is, házilag vagy kékfestő mesterrel festették.

Hogy mi tartozott a XIX. század közepén egy-egy személy ruhakészletébe, arra utalhatnak a már több ízben idézett hagyatéki leltárak. Ezekben nem szerepel az összes ruhadarab, pl. az a ruha, amelybe a halottat öltöztették, s a koporsójára tett szöttes és kendő-félék, amelyeket vele együtt temettek el.

Általában fehérben, fehér vászon alsó- és felsőruházatban temették a somogyi magyarokat, mert fehér volt a gyász színe, vagy bibliai példára hivatkoztak.⁹⁷ Egyedül a lábbelit (bocskort, csizmát, cipőt) nem tették rá, csak harisnyát.

Fiatalasszonyok, lányok, módosabbaknál idősebb asszonyok koporsójára is terítettek színes keszkenőket (általában vállkendőt klottból, selyemből) és szöttes kosárruhákat is.⁹⁸

De ezek levonásával is van bizonyos számszerű eligazító értéke az inventáriumok adatainak. Pl. Atádon özv. Krivarits Jánosné, Gáspár Katalin cselédasszony után maradt ruhák:

- „2 félviselt szoknya
- 2 viselt kötény
- 3 kis ümög
- 1 viselt sávoly kendő
- 2 kis keszkenő”⁹⁹

Elég szegényes készlet. Ugyanígy Csökölyben Varga Istvánné, Bankós Sára 1/2 telkes asszony hagyatéka ruhákban és textiliákban mindössze „6 viselt avult ruha, 2 párna, 2 vánkös”.

Ennél sokkal részletesebb és a vászon ruhadarabokat kiegészítő, színes anyagokból való ruhadarabokról is elég pontos eligazítást nyújt a takarékosnak látszó nagyatádi szolgáltató, Szabó Anna megmaradt ruhátára. E helyt az egész vagyonleltárát közöljük:¹⁰⁰

- „1 nyak kendő piros sujtásos
- 1 kék kötény
- 1 konyha kötény
- 1 czicz rékli sujtásos
- 1 szoknya
- 1 szoknya jobb
- 1 szoknya még jobb
- 1 fehér kötény
- 1 fehér fél nyakkendő
- 1 piros nyak kendő
- 1 fakó nyak kendő
- 1 viselt nyak kendő
- 1 viselt nyak kendő
- 1 kék nyak kendő
- 1 kék rőf pántlika
- 1 gylts kisümög
- 1 vászon kisümög
- 1 vászon kisümög
- 1 vászon kisümög patyolat ujjas
- 1 viselt ümög

- 1 igen rossz ümög
- 1 alsó szoknya, rossz
- 1 alsó szoknya még rosszabb
- 1 viselt fehér zseb kendő
- 2 avitt csizma
- — — —
- 1 párna
- 1 vánkös
- 1 acskó toll
- 1 rossz lepedő
- 1 ágyterítő kék
- 1 törölköző kendő
- 1 félkendő
- 1 ima olvasó
- 1 fésű
- 2 kusztora kés
- 2 gyűrű
- 1 láda”

A Somogy megyei 1852–54 közötti vagyonleltárak teljes anyagának feldolgozása majd további eredményeket hoz e kérdésben. Azonban módosabb gazdák esetében alig történik említés ruhafélékre, azokat hamar szétesztették, nem vagy csak részben vették jegyzékbe, hiszen sokkal nagyobb értékek örökítéséről volt szó.

Hellyel-közzel azonban gazdagabb emberek ruhakészletét is mind számbavették, pl. ha árvái maradtak. Özvegyember örökölte a felesége ruházatát is, mint pl. Szentgálaskéren Pozsár József 1851-ben. Ebből az anyagból most csak a nem házi vászon ruhadarabokat soroljuk fel, mert házi vászonból csak alsóruházat és a kendőfélék egy része volt:

- „1 viselt fekete keszkenyő,
- 1 olajszín selyem,
- 1 nagyobb piros koczkás szoknya,
- 1 kanavász szoknya,
- 1 piros-barna szoknya,
- 1 tobákszin szoknya,
- 1 világoskék kötény,
- 2 fekete kötény,
- 1 félviselt posztó rékli,
- 2 piros selyem pruszli,
- 2 kék selyem pruszli,
- 2 új bétsi piros pruszli,
- 1 nagy perkál vörös keszkenyő,
- 1 új Bétsi piros keszkenyő,
- 1 új Zselicz vörös keszkenyő,
- 1 fehér fodros keszkenyő,
- 1 új kék keszkenyő.”¹⁰¹

Egyik peres anyagból az derül ki, hogy Csurgón a múlt század közepén a legmódosabb parasztok ruházatában sok a gyári anyagból való, bár e vidéken még a házi vászon felsőruházat általános. Cserti Józsefné perelte 1852-ben sógorát, mert férje hagyatékából jogtanul eltulajdonította a következő ruhadarabokat:¹⁰²

97. KNÉZY 1972. 152–158.

98. Sok textília eltemetése általában jómódú családoknál volt szokásban.

99. SML Nagyatádi cs. kir. járás 1853. 3. sz. irat.

100. Lásd a 21. jegyzetet.

101. Lásd a 13. jegyzetet.

102. SML Csurgói cs. kir. járás 1852/479.

„Fekete selyem új rékli
 Sávolj szoknya
 Selyem fekete kötény
 Sárga sávolj szoknya
 Fekete selyem kötény
 Sárga sávolj rékli
 bétsi veres rékli
 barna stráfos szoknya
 fehér pergál szoknya
 fél moll szoknya
 kartony fehér szoknya
 kartony szoknya

fehér kötény 3 db
 keszkenő, selyem 5 db
 keszkenő nem selyem 12 db
 ing 10 db új és viselt”

A XIX. század második feléből, a XX. század elejéről való vászon ruhadarabok szabástípusainak, ezek elterjedésének jelenleg is folyó munkálatai további eredményeket hoznak. De szükséges még kutatásainkat további írásos feljegyzések (Historia domusok megjegyzései, hagyatéki leltárak, peres anyagok, árvaszéki iratok) adatainak feltárásával kiegészíteni, paraszti emlékezésekkel azonosítani.

Knézy Iudit

TRACHTENDATEN VOM XVIII–XIX-TEN JAHRHUNDERT AUS SOMOGY

Die Studie prüft eine der wichtigsten Fragen über die Trachtenforschung in Komitat Somogy, aus dem Thema der Leinenkleidung der Fronbauern, die Qualität der Frauenkleidung. Dazu analysiert die Verfasserin die Daten der ihr zur Verfügung stehenden schriftlichen Quellen, auf dem Grunde der im Rippl-Rónai Museum gehüteten, bis heute erhalten gebliebenen stofflichen Denkmäler, der erschienenen ethnographischen Beschreibungen und ihrer eigenen Sammlungen. Auf dem Grunde der Nachlassinventare, Prozessakten, Vorzählungen von Konventionsbriefen, Bemerkungen und Beschreibungen der Ortshistoriker sind jene regionale Einheiten des Komitats Somogy zu skizzieren, die sich schon am Anfang des XIX-ten Jahrhunderts mit ihrer Traditionshütung auszeichneten und jene Gegenden, die schon damals stärker auf die Neuigkeiten reagierten. Auf den Eindruck der wirtschaftlichen Aufschwunges, der Verbesserung der Marktkonjunktoren zeichneten sich die Gegenden von Sió und Balaton schon in der ersten Hälfte des XIX-ten Jahrhunderts mit ihrer Volkstracht, besonders mit der Fährbung der Festkleidungen aus. Gleichzeitig wissen wir von dem Dasein des Oberkleides aus Leinwand in der Gegend vom Rinya und Drau.

Die Studie macht die weiblichen Kleidungsstücke aus Leinwand vom Hause (Tuchartige Kopfdecken, Hemden, Röcke, Schürzen, Schultertücher) und die zu ihnen gehörenden ergänzenden Kleidungsstücke schon nicht mehr oder nur teilweise aus Hausleinwand gewebt (Leibchen, Hauben) bekannt. Sie widmet einen abgesonderten Teil der regionalen Verbreitung der einzelnen Stücke, der Abwechslungen und Verbreitung der Benennungen, den Zusammenhängen mit dem Zuschneiden.

Über einen Teil der tuchartigen Kopfdecken gibt es Daten schon aus dem XVIII-ten Jahrhundert, und so

wissen wir von ihrem damaligen Existieren. Überhaupt gibt es ausführlichere, analysierbare Bemerkungen, Beschreibungen über die einzelnen Stücke der Bauertracht, respektive über sie gemeinsam nur vom Anfang des XIX-ten Jahrhunderts an.

Ein abgesondertes Kapitel spricht über die weiblichen Hauben. Zwar sind die Berichte in der Mitte des XIX-ten Jahrhunderts darüber sehr wenig und schematisch. Doch widmen wir – da die Kopftracht der Frauen, die Haube weist in den meisten Fällen darauf hin, mit welchen Gemeinden unser geprüftes Dorf in eine volkskundliche oder landschaftliche Gruppe gehört – einen breiteren Raum zum Zweck des Helfens der weiteren Forschungen für das Analysieren der Haubentypen, ihrer Verbreitung und Veränderungen (binnen 100 Jahren). Die aus Tüchern gestrickten, aus der Kappenform geschafften, aus Spitzen geformten oder aus Tüchern und Häkelspitzen kombinierten Hauben gehörten zur Oberkleidung aus Hausleinwand, doch man nähte sie schon lieber aus in Fabriken verfertigten Materien. Sie behüteten im Bezug der Farben auch die gesellschaftlichen Gebundenheiten der früheren Epochen (zum Beispiel: das Schwarz ist die Farbe der Jugend). Diese Kopfzierden der Frauen zeigten die Veränderungen in der Tracht am frühesten, darum war auch die Andeutung der Veränderungen neben der Feststellung der Typen nötig.

Das Dasein der einzelnen Trachtgesamtheiten gewisser Kleiderstücke oder die Qualität ihrer Materien, die Veränderung derer kann gesellschaftliche Unterschiede decken, darum war nötig auch auf die Bedeutung der materiellen, beruflichen Unterschiede im Laufe der Beschreibung, des Analysierens der Kleidung hinweisen.

J. Knézy